

ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA MÚSICA DE BANDA A OLIVA FINS A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

FERRAN ESCRIVÀ-LLORCA
Universidad Internacional de Valencia

A Oliva, la banda de música és centenària. Caldria dir, d'una manera més correcta, que hi ha música de banda a Oliva des de fa més de cent anys. Ni es coneix la data d'una fundació ni d'uns inicis d'una activitat regular, però hi ha consens a establir que la creació hauria estat en les darreres dècades del segle XIX. El ben cert és que no hi ha dades fefaents que ho puguen corroborar, així com tampoc no hi ha hagut l'interés o la necessitat de conèixer més a fons el passat musical de la ciutat. En aquest sentit, a Oliva ocorre com a molts llocs de la geografia valenciana: les bandes de música no han estat, fins a fa unes poques dècades, focus d'atenció per part del món musicològic. Aquest article, per tant, no és un treball profund de recerca, sinó un intent d'aproximació a partir d'un apropament al fenomen bandístic a Oliva des de metodologies com l'anàlisi i l'observació de fons fotogràfics i l'estudi de la premsa escrita. No s'ha entrat a valorar a fons fonts primàries fonamentals conservades en arxius municipals, eclesiàstics o personals, ni s'han emprat unes altres metodologies etnogràfiques que serien més adients en treballs de recerca d'aquest tipus. L'objectiu és mostrar que la història de la música de banda Oliva encara està pràcticament per investigar i que és un bon camp d'actuació per a fer recerca i conèixer millor aquest fet social i cultural tan vinculats als pobles valencians.

1. INTRODUCCIÓ

La historiografia sobre la música de banda a Oliva és escassa. L'apartat «Idiosincrasia musical», que José Climent va dedicar a la música en *Iniciación a la Historia de Oliva* (1988), no s'hi dedica cap línia a parlar-ne. No deuria resultar estrany atenent els interessos i preceptes historiogràfics que l'autor va plasmar en unes altres publicacions, com *Historia de la Música Valenciana* (1989) o *Historia de la música contemporánea valenciana* (1978). Tot i que la història de les bandes

valencianes té un recorregut llarg durant el segle xx, des dels primers musicògrafs com Ruiz de Lihory, la banda de música o els músics de banda sempre havien tingut un paper secundari o menor. Les al·lusions típiques a «modesto músico mayor de la banda municipal», referint-se al pare de José Serrano, o les omissions intencionades a la música de banda en les més d'onze pàgines que Ruiz de Lihory dedica a versar la vida i obra de Salvador Giner, són una mostra de com aquesta música era tractada amb inferioritat en els escrits de principis de segle (Ruiz de Lihory, 1905, 407 i 276 i ss.). En la *Historia de la Música de la Comunidad Valencia* (Levante, 1992), es dedica el capítol «Un colectivo con peculiaridades. El mundo de las bandas de música».

No és fins als anys 2000 quan la història de les bandes de música té un interès creixent per a la musicologia. A pesar de trobar encara publicacions on aquestes formacions són considerades «inferiors» pel que fa a repertori, com el cas de la *Historia de la Música Catalana, Valenciana i Balear*, on en el volum v («De la postguerra als nostres dies») pràcticament no hi ha referències a aquestes agrupacions, però en canvi s'hi dediquen diverses pàgines en el volum iv («Del Modernisme a la Guerra Civil: 1900-1939») —fet que demostra una poca coordinació editorial—, el gruix de l'estudi musicològic per a la banda es trasllada al volum vi («Música popular i tradicional»), on queda separat totalment de part del repertori habitual d'aquesta formació. Autors com Galbis i, sobretot, Astruells van ser dels primer en dedicar-s'hi amb uns pressupostos historiogràfics i unes metodologies més adequades. Serà en la darrera dècada quan uns altres autors, com Frederic Oriola, Ana Botella en el camp educatiu i, especialment, Elvira Asensi en l'abordament social del fenomen, faran que la història de les bandes de música siga ja de ple dret un camp d'interès central en la musicologia. I no només a terres valencianes sinó arreu, com ho demostren els congressos de la Sociedad Española de Musicología (SEdeM), els projectes com «Música a la Llum» (IVC) o les publicacions recurrents sobre bandes.

Amb aquests paràgrafs introductoris es pretén mostrar que l'estudi del moviment bandístic, la seua història, els aspectes sociològics, els personatges, els repertoris o les pràctiques musicals no són matèries exclusivament localistes o minoritàries, sinó que són temes centrals en les agendes musicològiques i que cal afavorir-ho entre els investigadors i les investigadores. En aquest article es pretén, doncs, mostrar algunes

consideracions que s'han pogut treballar sobre la música de banda a Oliva i alguns dels personatges més notables per a poder animar uns altres col·legues a emprendre una via similar.

2. L'ARRIBADA DE L'AIGUA POTABLE A OLIVA

El 17 de juny de 1928 es va produir a Oliva un fet molt destacat, recollit en les cròniques i abastament document. Després de diversos mesos de treballs burocràtics i tasques fatigants, va arribar al poble el subministrament d'aigua potable atorgat a Pascual Bolinches Oroval. Aquest esdeveniment no hauria de ser més que una anècdota en un article d'aquestes característiques per a parlar de la banda, però precisament gràcies al material fotogràfic i a les notícies conservades, es pot obtenir molta informació de la Banda de Música d'Oliva a finals dels anys 20 del segle xx, algun dels seus músics i part del repertori.¹

Foto 1. Passacarrer i benvinguda. Músics de la banda de Carcaixent tocant (Arxiu Aigües Bolinches).

1. Vull agrair la col·laboració d'Àngel Pérez Salort per facilitar-me una primera mostra de fotos de bandes de música a Oliva.

Foto 2. Imposició de dossers (banda) a les banderes de les agrupacions d'Oliva i Carcaixent (Arxiu Aigües Bolinches).

L'acte solemne, segons les cròniques, va estar amenitzat per les bandes d'Oliva i de Carcaixent. D'aquesta ciutat provenia Pascual Bolinches i el director de la banda de la Ribera Alta en aquell temps era Juan Gascó Camarena, compositor i director d'Oliva que havia treballat a Sueca amb el mestre José Serrano (1873-1941) (Escrivà-Llorca, 2019). En la foto 1, es pot veure com els músics de la banda de Carcaixent, amb uniforme blanc, estan tocant mentre la comitiva arriba a algun lloc. Cal pensar que la foto 1 és prèvia a la foto 2, on es pot veure la banda de Carcaixent a dalt d'un cadafal —possiblement al passeig— en el moment de posar els dossers —o bandes commemoratives— de l'efemèride.

En aquell temps, la banda d'Oliva era dirigida per Rafael Esteve Nicolau (1871-1942), de Muro.² Aquest havia vingut a Oliva a dirigir la banda, aconsellat pel seu germà, Manuel, que ja residia al poble i, com es veurà més endavant, peticionat per la mateixa banda. Rafael Esteve

2. Vull agrair l'amable col·laboració de la família Esteve, en especial a Carmen Martínez Esteve i Arantza Torrecillas Martínez, pel seu interès i per facilitar-me diverses fotografies.

Foto 3. Retrat de Rafael Esteve Nicolau.

havia fundat la banda de Muro i hi va viure fins a 1920. És un compositor reconegut en el camp de l'aleshores incipient música de Moros i Cristians, com a creador de les primeres *marchas árabes*. Una vegada instal·lat a Oliva, en 1922, va compaginar la tasca de director de la banda amb les classes particulars de piano —majoritàriament a xiques—, tocant el piano als cines i cafés, així com també va obtindre la plaça d'organista de Santa Maria —en l'arxiu parroquial es conserva un *Trisagio* de la seua autoria—. Aquesta plaça tenia l'únic benefici estatal, a excepció de la catedral de València, de tota la diòcesi (Climent, 1988, 381). Tant el germà com els seus fills també tocaven a la banda de música. En la imatge següent, s'hi pot veure els membres d'aleshores, entre els quals es trobaven uns quants Esteve.

Foto 4. Banda Municipal d'Oliva. Fotografia datada entre 1923 i 1930.

Un dels fills de Rafael Esteve, Francisco Esteve Pastor (1915-1989), va ser un reconegut compositor de música de Moros i Cristians, pianista i arranador, va seguir els passos del seu pare tocant als cines i locals d'Oliva. Una de les obres que va adaptar va ser el *vals-boston* de Rafael Esteve per a banda i trombó solista titulat *Olimpia* (1929). Aquesta peça

estava dedicada al Teatre Olímpia d'Oliva, on tantes vegades havien actuat. Però, sens dubte, l'obra que més interessa és un pasdoble del catàleg de Rafael Esteve amb el títol *Aguas Potables*. Desafortunadament, aquesta peça no es conserva però mostra la importància de l'esdeveniment per al poble i el significat de la música en la celebració. L'únic pasdoble al que s'ha tingut accés amb un títol similar prové de Vila-real, compost per José Goterris i dedicat a Vicente Amorós, qui va portar l'aigua potable a la ciutat castellonenca en 1899.³ A partir del catàleg d'aquest autor, la peça podria datar-se entre els anys 10 i 20 del segle XX. Aquesta època resulta molt interessant perquè coincideix també amb la celebració de les primeres festes de Moros i Cristians, i caldria seguir fent recerca sobre la hipòtesi que Rafael Esteve haguera pogut compondre alguna peça o portar música de Muro a les festes d'Oliva.

3. LA HISTÒRIA CONEGUDA

La història antiga de la banda d'Oliva que oficialment es coneix i se sol reproduir és, a grans trets, la síntesi que Eduardo Borràs va escriure en la revista *Sant'Ana* en 1963 (núm. 10, p. 12). En «La tradició musical de Oliva», Borràs narra els orígens en el segle XIX amb una banda municipal amb Severino Guixot i Francisco Beneyto, ambdós d'Oliva, com a directors. Borràs parla de l'època daurada a partir de l'any 1903, amb el mestre José Mafé. Aquest va ser també director de les bandes de l'Ateneu Musical de Cullera, Alginet, Unió Musical de Montroi o l'Agrupació Artístico Musical «El Trabajo» de Xixona. Sens dubte, la trajectòria de Mafé i les notícies que han arribat sobre aquest músic, demostren que la banda d'Oliva hauria arribat a tindre un prestigi considerable en aquell temps. En 1904, la banda va participar en els certàmens de València —establert en el marc de la Fira de Juliol des de 1886— i també a Ondara. Borràs enumera alguns dels músics que van sorgir arran de l'impuls i l'entusiasme que la banda de música i el seu director estaven aportant. La banda era, com en la majoria de poblacions amb una banda destacable, la millor ambaixadora de la ciutat: els músics exportaven la marca local (Asensi, 2013; 2017).

D'altra banda, en una entrevista a Juan Ponzoda Gisbert en la revista *Sant'Ana* de 1965 (núm. 34-35, p. 4), es revelen unes altres dades

3. Vull agrair aquesta informació i l'accés a les partitures a Isabel Bolinches.

menys conegudes que poden ajudar a concretar millor la història de la música de banda a Oliva. Comenta Ponzoda que Mafé «logró con ayuda del Ayuntamiento y algunos próceres hombres de primeros de siglo, crear una Banda de música, con carácter municipal, recogiendo la afición que despertó a fines del siglo XIX». Recorda que després, a pesar dels mals moments, es va sostindre amb la creació d'una escola de música municipal encapçalada per Antonio Parra. I va ser en 1922 quan es va crear la Sociedad Artística Musical, «que adquirió verdadera importancia, invitando a don Rafael Esteve, porfiado y voluntarioso músico, a que se hiciera cargo de la afición de referencia». Ponzoda, per tant, podria aportar algunes referències més exactes del que fins ara es coneixia.

Un dels directors que no recullen ni la crònica de Borràs ni l'entrevista a Ponzoda va ser Mariano Pérez Sánchez (1886-1946) que va oposar i guanyar la plaça a la banda municipal al febrer de 1909 (*El Pueblo*, 25 de febrer de 1909; García Ballesteros, 1996, 164).⁴ Sembla ser que la situació política li era poc favorable i l'objectiu final era poder anar a treballar a València. S'interpreta aquesta afirmació a partir de cartes a la família, amics i la seua editorial Erviti, algunes d'elles ensobrades amb el distintiu del Círculo Modernista de Oliva. A l'abril de 1910, ja no era director i el secretari municipal, en nom de l'alcalde, li reclama uns deutes amb ciutadans d'Oliva i li transmet que encara ha de cobrar de l'ajuntament els darrers sous. Durant aquesta breu estada, Pérez Sánchez va compondre diverses obres per a teatre musical i un pasdoble amb el títol *Oliva* (García Ballesteros, 1996, 489 i 555), del qual, desafortunadament, només es conserven les partel·les de Clarinet 1r, Fiscorn 2n i Trombó 2n.

Eduardo Borràs continua la seua síntesi amb les paraules «muy humano es que este florecimiento musical, esta época de esplendor que tuvo nuestra Banda dirigida por don José Mafé, decayera al cabo de algun tiempo». Sens dubte, aquestes paraules fan referència al període posterior de Mafé, tal vegada coincidint amb Mariano Pérez i successors. I continua enunciant el que s'ha mostrat anteriorment sobre el mestre Rafael Esteve. En els paràgrafs anteriors, s'ha comentat breument la història de la banda fins als anys 30 del segle XX. Borràs no fa esment

4. Vull agrair les dades sobre Mariano Pérez Sánchez a Marcial García Ballesteros.

de la banda fins a l'any a 1947, quan «tras diverses vicisitudes» torna a tindre activitat amb el nom de Agrupación Musical «El Rebollet». No obstant això, en les cròniques de la revista *Patria Chica* es poden trobar algunes notícies musicals, com, per exemple, la celebració de la missa de la Verge del Rebollet de 1932, amb «gran orquesta interpretándose la partitura en *la* del maestro Giner, el “Bone Pastor” de [Hilarión] Es-lava y el “Tota Pulchra” de [Juan Bautista] Guzmán» (*Patria Chica*, 35, 1932, 3). El mateix any hi va haver una «velada literaria musical» de la mà d'«el señor [Antonio] Parra» —*el Seguet* de Parra—. O una resolució del ple consistorial per a facultar l'alcalde a triar un auxiliar per a l'escola municipal de música que dirigia el mateix Antonio Parra (*Patria Chica*, 38, 1932, 3). L'elegit va ser Bautista Ponzoda Gilabert (*Patria Chica*, 39, 1932, 3).

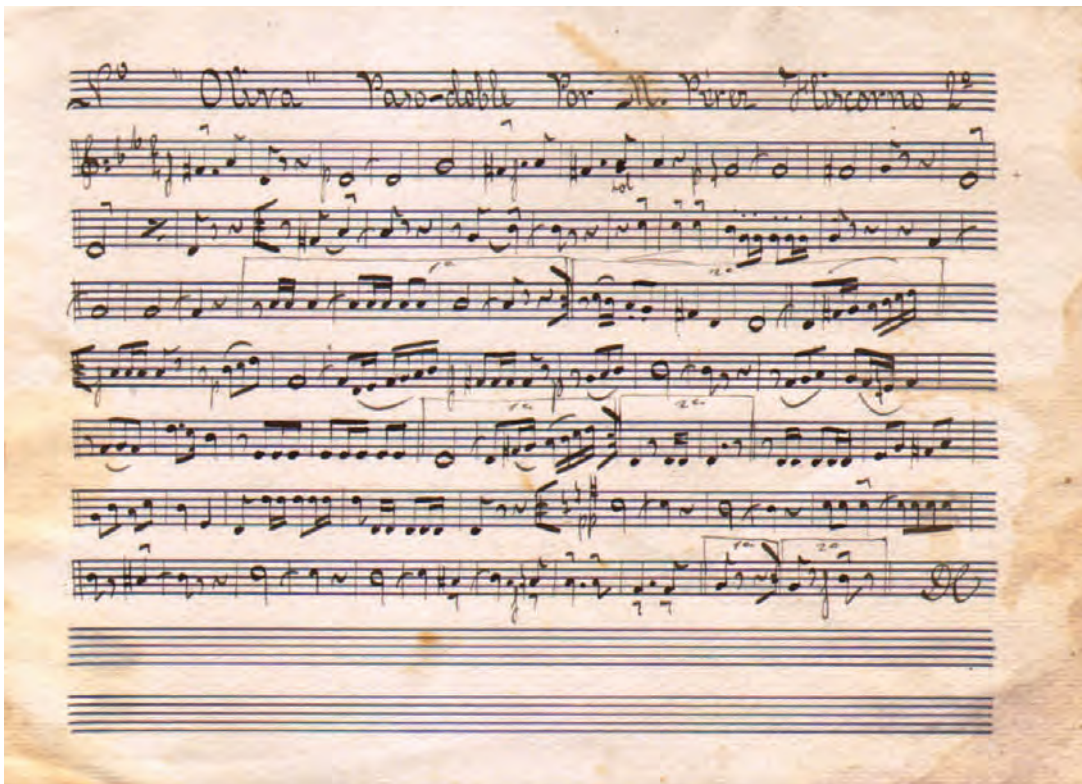

Foto 5. Part de Fiscorn 2n del pasdoble *Oliva*, de Mariano Pérez Sánchez.

Sens dubte, havent-hi una escola de música municipal i el Colegio Politécnico Gregorio Mayans, que també oferia classes de música entre les seues matèries, la vida musical a Oliva durant els primers anys de

la dècada dels 30 degué ser bastant activa. Aquests moviments anirien en sintonia amb la nova política educativa impulsats en la II República, on la música tenia un paper important en l'educació (López Casanova, 2002; Gimeno, 2011). Seria molt interessant aprofundir des de l'òptica musicològica, en aquest període que s'ha demostrat clau, per a entendre com van esdevindre les bandes de música en els anys següents i en la postguerra (De la Ossa, 2018; Parralejo, 2015; Rincón Rodríguez, 2019; Oriola, 2017).

4. LA REFUNDACIÓ DE LA BANDA

Eduardo Borràs, en el text ja citat, narra la refundació de la banda de música com a Agrupación Musical «El Rebollet» amb els noms de Juan Baustista Ponzoda, que «agrupó a unos cuantos simpatizantes y a otros auténticos aficionados —entre los que justo es mencionar a los Oltra». El director de la banda va ser Teodoro Castellano Bay. Aquest músic d'Oliva, pianista de formació i habitual —com també alguns dels altres músics citats— de cafés i cinemes, va tindre una trajectòria professional molt àmplia. Va ser un reconegut mestre de piano, com ho recordava, entre d'altres, Ferrer Ferran (de Castro, 2015), i moltes de les seues obres líriques i de música lleugera apareixen llistades en les inscripcions d'obres en el *Boletín Oficial del Estado*. Aquestes obres estan recollides en els *Documents de Recerca (DR-2019-2. Teodoro Castellano Bay)*. D'aquest compositor, també es conserva la seua biblioteca personal i, sens dubte, mereix un estudi integral de la seua aportació a la vida musical valenciana del segle xx. Castellano va ser director de la banda d'Oliva només uns pocs anys. Tot i això, «la Banda pudo dar otra vez Conciertos con repertorio de obras clásicas y zarzuelas, pese a que se disponía —y se dispone— de unos instrumentos de calidad muy deficiente». Continua escrivint Borràs que:

la enfermedad apartó al señor Castellano de la dirección de nuestra Banda y desde ese momento la dirige habitualment don Juan Baustista Ponzoda a quien se debe el haver vencido el desánimo de músicos y aficionados, y por lo tanto el «milagro» de que la Banda aún perviva en medio de un conjunto de circunstancias advesas que todos conocemos.

L'altra versió que ha arribat és a partir de l'entrevista citada a Juan Ponzoda:

«los que quedaron», no podían consentir que el espíritu musical olivense yaciera en un sueño de muerte, por lo que, aquellos que pertenecieron como ejecutantes de las antiguas bandas, se reunieron, logrando despertar de aquel letargo a todo un pueblo, culminando su escuerzo en la creación de una nueva Banda —año 1947— al frente de la cual se puso el director y compositor, hijo de Oliva, don Teodoro Castellano: se suavizaron antiguas asperezas, se dio empuje al aliento artístico y se consiguieron magníficos ejecutantes. El señor Castellano enfermó y tuvo que abandonar lo que creara con tanto sacrificio y trabajo. Todo hubiera terminado, si hombres abnegados, entre los que debo citar a don Paco Salabert, don Eduardo Borrás y a mi padre, no hubieran recogido y mimado los restos de la última banda, que aún «colea» y labora.

Aquest text mostra molta informació rellevant sobre les bandes de música que hi va haver a Oliva. És molt probable que les desavinences foren pròpies de les ideologies polítiques, com havia passat a moltes poblacions valencianes. També és interessant veure la visió de Ponzoda sobre les tres persones que es van fer càrrec de la banda. El seu pare, Juan Baustista Ponzoda, va ser qui va succeir Castellano. La darrera fotografia (veg. foto 6),⁵ datada en 1949, mostra la banda de música en el pati de l'Hort de Palau. El text següent acompanya la fotografia:

A [Eduardo] Borrás Malonda en prueba de agradecimiento por su [*il·legible*] ayuda en pro del arte y del engrandecimiento de la [*il·legible*]. Cariñosamente todos y tu hermano con mayor afecto. Nov. 1949.⁶

Com comentava Ponzoda en l'entrevista, Eduardo Borràs va ser un dels artífexs de la refundació de la banda i una de les persones que van tindre més vinculació amb el món bandístic del moment. Francisco Esteve Pastor li va dedicar un pasdoble amb el títol homònim i que va ser

5. Vull agrair la fotografia a Elena Morell, el pare de la qual tocava a la banda.

6. El text que apareix entre claudàtors no s'ha pogut transcriure.

guardonar amb el 2n premi del X Festival de Música Festera d'Alcoi en 1973. Actualment, aquest pasdoble té una consideració molt significativa per a la Banda de Música d'Oliva.

Foto 6. La Banda de Música d'Oliva en 1949.

5. CONCLUSIONS

Aquest breu repàs sobre la música de banda a Oliva, des de finals del segle XIX fins a la meitat del segle XX, és només una petita aproximació al moviment bandístic a Oliva, de la qual és hereva a la ciutat l'actual Associació Artístico-Musical d'Oliva. Per tot allò mostrat i la documentació conservada, la vida musical olivera va ser molt rica i és, encara, un camp de treball inexplorat que ens ajudaria a conèixer millor la vida cultural i social de la ciutat. La banda era, i és, només una part d'aquesta vida musical i seria bo aprofundir en aquests tipus d'estudis i aprofitar el «factor humà» de les societats musicals que encara recorda, per a fer recull de memòries i vivències per tal de poder escriure una història de la música a Oliva. Per suposat, hi ha encara algunes pàgines de les revistes mencionades *Patria Chica* i *Sant'Ana* amb rics detalls

sobre esdeveniments musicals que caldria analitzar i estudiar, així com una altra documentació institucional i particular, premsa escrita, entrevistes a protagonistes i referències indirectes. Aquest, per tant, pretén ser només un punt d'inici perquè qui puga estar interessat a estudiar la música de banda o els moviments bandístics a Oliva tinga algun referent per on començar.

BIBLIOGRAFIA

- ASENSI SILVESTRE, E. (2013): *Música, mestre!: Les bandes valencianes en el tombant del segle XIX*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- (2017): *Bandes i bàndols: les arrels del fenomen musical lliurià*, València: Universitat de València.
- ASTRUELLS MORENO, S. (2003): «La Banda Municipal de Valencia y su aportación a la historia de la música valenciana», dins *Revista de Musicología*, 26 (2), pp. 706-708.
- BOTELLA NICOLÁS, A. M. (2014): «Fuentes bibliográficas para el estudio de la música de Moros y Cristianos», dins *Revista de Folklore*, 384, pp. 28-38.
- CASTRO SANZ, I. de (2015): *La magia de la música (entrevista a Ferrer Ferran)* [en línia].
<<https://www.universidadviu.es/la-magia-de-la-musica/>>
- CLIMENT BARBER, J. (1989): *Historia de la Música Valenciana*, València: Rivera Mota.
- D. A. (1988): *Iniciación a la Historia de Oliva*, Oliva: Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva.
- D. A. (2002): *Historia de la Música Catalana, Valenciana i Balear*, vols. IV, V i VI, Barcelona: Edicions 62.
- ESCRIVÀ-LLORCA, F. (2019a): *DC-2019-1 (Juan Gascó Camarena)* [en línia].
<<http://bit.ly/2EebpaJ>>
- (2019b): *DC-2019-2 (Teodoro Castellano Bay)* [en línia].
<<http://bit.ly/2IRuD88>>
- (2020): «Les obres de Rafael Esteve Nicolau i Francisco Esteve Pastor als arxius d'Oliva», dins *Actes del I Congrés Música*

- a la Llum*, València: Institut Valencià de Cultura [publicació prevista].
- GIMENO PERELLÓ, J. (2011): «Esbozo de una utopía: las Misiones Pedagógicas de la II República española (1931-1939)», dins *Nuevo derecho*, 6 (8), pp. 175-192.
- LÓPEZ CASANOVA, M. B. (2002): «La política educativo-musical en España durante la Segunda República», dins *Música y educación: Revista trimestral de pedagogía musical*, 15 (50), pp. 15-26.
- ORIOLA VELLÓ, F. (2014): «Las bandas militares en la España de la Restauración (1875-1931)», dins *Nassarre: Revista aragonesa de musicología*, 30 (1), pp. 163-194.
- (2015): «La legislación de las bandas militares en la Valencia del Ochocientos», dins *Quadrivium. Revista de Musicología*, 6, pp. 1-18.
- (2017): «Las bandas militares y la II República española (1931-1936)», dins *Nassarre: Revista aragonesa de musicología*, 33 (1), pp. 203-223.
- RINCÓN RODRÍGUEZ, N. (2019): «Fastos tricolor. La contribución de las bandas de música en las políticas de conmemoración de la segunda república española», dins *Bandas de música: Contextos interpretativos y repertorios*, Granada: Editorial Libargo, pp. 221-247.
- RUIZ DE LIHORY, J. (1903): *La música en Valencia. Diccionario Biográfico y Crítico*, València: Establecimiento Tipográfico Doménech.